

НЕОЛІБЕРАЛІЗМ В МІСТАХ: множинність проявів та можливі альтернативи

Інтерв'ю з Владом МИХНЕНКОМ

Розмовляла Наталя ОНИЩЕНКО

- У вашому проекті робиться акцент на різноманітності неолібералізму. У чому саме полягає ця різноманітність в міському контексті? Чи можливо виділити якісь фактори, що її зумовлюють?

- Спільно з Кіном Берчем (Стречклайдський університет, Шотландія) ми розвинули ідеї, висунуті рядом англо-американських географів, зокрема Девідом Гарві, Джемі Пеком, Адамом Тікелом, Нілом Бреннером та Ніком Теодором. Ідеться про потребу розмежування не тільки між поняттями «неоліберального» (як ідеології), «неолібералізму» (як державної стратегії) та неолібералізації (як процесу), але також між рівнями, на яких працюють ці поняття.

Для багатьох оглядачів та науковців європейська інтеграція означає перехід до неоліберальної Європи, якій притаманна «негативна» форма інтеграції. Ця неолібералізація європейських економік супроводжувалася відчутними небезпеками глобалізації та глобальної конкуренції, що призвели до повної перебудови європейських регіональних, міських та сільських економік протягом останніх трьох десятиліть. Проте ми не вважаємо, що глобалізація та неоліберальна інтеграція мають гомогенізуючі ефекти. Ми радше стверджуємо, що неолібералізація як процес породила різноманіття неолібералізмів у європейських країнах, а не одну гегемонічну форму глобального капіталізму.

Зокрема ми показуємо, як неолібералізм витворив різноманітні та гібридні регіональні й міські економіки (оскільки переважна більшість населення Європи проживає в містах), яким притаманне поєднання універсальних економічних принципів та практик з національними особливостями, що дає в результаті географічно специфічні економіки. Ми аналізуємо, як відмінності між цими регіональними та міськими економіками походять зі специфічних проблем різних капіталізмів (наприклад, в англо-американській ринковій моделі, скандинавському соціально-демократичному капіталізмі, нових капіталізмах Східної Європи та колишнього СРСР), поєднуючись зі специфічними відповідями на нові вимоги ідеології та політики (policy). До цього питання, однак, нечасто звертаються в існуючих працях, присвячених капіталізму.

За останні 30 років міські й регіональні траєкторії реструктуризації та економічного зростання не дуже відхилялися від національних у більшості випадків. Однак відмінності все ще існують, оскільки деякі міста та міські території відійшли від національного процесу неоліберального «структурного пристосування». Отже, ми можемо зараз визначити різновиди неолібералізму в європейських містах і регіонах. Наприклад, промислова структура деяких німецьких, французьких та італійських міських регіонів (urban regions) [1] не змінилась так сильно, як в середньому по країні, в той час як рівень зростання ВВП в деяких з них значно вищий за національний. Отже, незважаючи на тісний зв'язок між національними та міськими чи регіональними траєкторіями, у процесах перебудови, якої зазнали ці залежні від промисловості області, можна виокремити індивідуальні відмінності.

Наприклад, неоліберальне пристосування призвело до вражаючої нерівномірності довгострокових наслідків перебудови серед європейських промислово залежних областей та їх центральних міст.

У Східній Європі за період 1990-2005 найуспішніший міський регіон збільшив свій абсолютний ВВП на 87%, а ВВП найменш успішного пережив зниження в 53%, тоді як у Західній Європі з 1980 до 2005 відповідні показники найбільш та найменш успішного регіонів становили відповідно 117% зростання та 25% зниження.

До того ж, хоча навіть ті країни, що зазнали найжорсткішої перебудови, мали високі показники росту між 1995 та 2005, зростання всередині них було нерівномірним. Для прикладу візьмемо Британію: Шефільд та Південний Йоркшир разом за 25 років збільшили ВВП на 38%, тоді як Лестер і Лестершир – на 108%. Отже, варто переосмислити державні втручання та дискурси, що призвели до цих наслідків та легітимували їх.

Таким чином, ми стверджуємо, що, з огляду на те, що неоліберальна ідеологія, базована на абстрактних економічних концептах, таких як ринкова ефективність, відображає глобальний дискурс, який розвинувся в різних місцях по всьому світі, неолібералізм витворив національні підтипи, в яких дерегуляція, приватизація та лібералізація торгівлі впроваджувались з різних політичних міркувань, у різний спосіб та різною мірою. У кінцевому підсумку, процес неолібералізації можна розглядати як відносне та залежне від контексту (регіональне, міське, локальне) впровадження неолібералізму, в якому існуюча нерівність географічного розвитку посилюється через переробку успадкованих інституційних ландшафтів.

- Які приклади успішних альтернатив неоліберальним стратегіям ви могли б навести і як ви оцінюєте їх потенціал? Їх можна охарактеризувати як повернення в кейнсіанське минуле чи прояви пост-неоліберального майбутнього?

- Нещодавно за моєю редакцією вийшла книжка «Зліт і падіння неолібералізму: крах одного економічного порядку?» у відомому незалежному лондонському видавництві «Зед Букс» (Birch and Mykhnenko, 2010), де разом з великою кількістю науковців та активістів нам вдалося перерахувати засоби й приклади успішного спротиву неоліберальним тенденціям, а також усьому капіталістичному світоглядю загальному. Скажімо, один з розділів (автором якого є Пол Четтертон) присвячений політиці Do It Yourself (“Зроби сам”). Ідеї, що лежать в її основі, не нові самі по собі, але вони потроху набирають силу в останні десятиліття. Ця політика передбачає, що соціальних змін не слід очікувати від політичних лідерів чи партійних бюрократів – більше того, вони не вповноважені на це і не здатні до цього. Натомість це під силу групам та окремим людям на низовому рівні. Сам Четтертон свого часу був залучений до організації одного з так званих соціальних центрів – автономних просторів, заснованих на самоорганізації, солідарності та взаємодопомозі і призначених не для отримання прибутку, а для опору та створення альтернатив капіталізму. Типовий соціальний центр є місцем для публічних дискусій і вирощування продуктів харчування, кінопоказів і кав'ярень, бібліотек, комп'ютерів з вільним доступом і безкоштовних шкіл (в тому числі для біженців). Є чимало прикладів реалізації принципів взаємодопомоги, автономності та відходу від ідеї орієнтації на прибуток за будь-яку ціну: від Мондрагонської кооперативної корпорації, що включає мережу банків, крамниць і промислових підприємств, до невеликих груп, що складаються з кількох людей.

Повернутися у «золоті часи» післявоєнного кейнсіанського економічного ладу неможливо. Те, як виглядатиме наша пост-неоліберальна сучасність, а з часом і наше пост-капіталістичне майбутнє, залежить від кожного з нас, від нашої активної громадської діяльності, від творчого потенціалу широких мас. Існує велика кількість наднаціональних, транснаціональних, регіональних, міських та, навіть сільських альтернатив ідеології вільного ринку (про деякі з них йдеться в вищезазначеному виданні). Головне, щоби кожен з нас у приватному і громадському

житті щодня робив свій маленький і – одночасно – величезний внесок у спільне пост-капіталістичне майбутнє в усьому світі.

- Це виключно альтернативи згори, чи вони можливі також знизу? Як ви оцінюєте потенціал міських соціальних рухів?

- «Нагорі» реальних альтернатив сучасному світовому капіталістичному ладу не бачать і не шукають ніде. Крім певних косметичних змін, спрямованих на зміцнення великого капіталу, правлячі кола у Вашингтоні, Лондоні чи Парижі нічого нового запропонувати не збираються, та й не в змозі. А політики та управлінці десь у Берліні, Токіо, Пекіні або Сеулі взагалі не хочуть нічого міняти, оскільки теперішній стан речей, той величезний дисбаланс в міжнародній економіці між сферами виробництва (у них) і споживання (у нас) їх влаштовує. Зрештою, більшість прибутків повертається до цих країн-експортерів продукції з високою доданою вартістю. Нам же (як в Україні, так і у Великобританії) залишаються борги, за які споживачі країн-імпортерів купують усю цю продукцію. Тому лише альтернативні ініціативи знизу можуть привести до якихось позитивних змін у суспільному ладі. Роль міських соціальних рухів в цьому є дуже важливою. Але я не хочу применшити тієї ролі, яку зможуть відіграти політичні партії і громадські об'єднання. У пост-комуністичних країнах Східної Європи та колишнього СРСР, як би дивно це не виглядало, дуже багато можна досягти завдяки демократичному політичному процесові, завдяки, так би мовити, виборчій скриньці. Ті успішні приклади спротиву неолібералізму, що їх змогли показати у 2000-х роках радикальні політичні сили в Латинській Америці (Аргентині, Болівії, Венесуелі, Еквадорі, і, певною мірою, у Бразилії), усі були спричинені їхніми перемогами на демократичних виборах. Питаннями партійного будівництва вкрай важливо займатися усім, хто бажає альтернативного розвитку України. Радикальні міські соціальні рухи мусять включатися у широкий політичний процес і формувати загальну ліву або лівоцентристську виборчу платформу. Без цього вони не зможуть вийти на загальнонаціональний рівень владних структур.

- Чи є приклади вдалих спроб зменшення травми деіндустріалізації?

- Ми визначили три загальні сценарії неоліберального пристосування в західно- і східноєвропейських великих промислово-залежних міських регіонах на основі даних, проаналізованих в дослідженні 2009 року (Birch and Mykhnenko, 2009: 355-380). Перший сценарій полягає в регіональній деіндустріалізації та декваліфікації (deskilling) або просто «руйнування шляху» («path destruction»). Зайнятість у ринкових послугах виявилась неспроможною компенсувати втрати в промисловій зайнятості в цих містах та регіонах, і жоден міський регіон не мав абсолютного зростання зайнятості у високотехнологічному виробництві. Ці міста та регіони відзначаються зростаючою залежністю від зайнятості в секторі послуг і споживачьких витрат, а не від зайнятості в орієнтованих на експорт конкурентноспроможних сферах.

Другий сценарій більше відповідає засадам «економіки знання» в тому, що, хоча ці міста та регіони зазнали втрат у промисловій зайнятості, вони змогли зберегти і навіть збільшити зайнятість у високотехнологічних галузях паралельно з деяким зростанням у хай-тек послугах (як абсолютно, так і відносно). Внаслідок цього такі регіони змогли скористатися перевагами модернізації багатьох секторів економіки і є прикладом «відновлення шляху», оскільки існуюче технологічне виробництво збережено поряд із іншими видами діяльності з високою доданою вартістю.

Останній сценарій дає нам картину як розвитку сфери послуг, так і декваліфікації виробництва, незважаючи на загальне зростання зайнятості у сфері високих технологій, що ми описали як іншу форму «економіки знання», визначивши її як «створення шляху». Паралельно зі сферою хай-тек послуг, у всіх міських регіонах відбулося абсолютне (якщо не відносне) зростання зайнятості у низькотехнологічному виробництві. Економічні досягнення цих регіонів набагато вищі, ніж в

середньому по країні. Ймовірно, втрати у високотехнологічному виробництві означали, що ці регіони виграли швидше від вищого внутрішнього попиту, ніж зосередженості на експортноорієнтованих галузях.

Примітно, що ми знайшли небагато міст та регіонів, які рухалися б другою траєкторією, серед англomовних економік, заснованих на вільному ринку. Більшість з них знаходяться в країнах континентальної Європи та Скандинавії, де державне втручання відіграє провідну роль у визначенні міської та регіональної економічної політики.

- Чи стане результатом проекту Varieties of Neoliberalism and Alternative Regional and Urban Strategies формування пропозицій, широка дискусія, діалог з аудиторіями? Якою може бути роль соціальних наук в протистоянні неоліберальним стратегіям?

- Наш попередній проект на тему «Неолібералізм, антинеолібералізм і деідеологізація», результатом якого стала щойно видана книжка (Birch and Mykhnenko, 2010), базувався на широкій дискусії і діалозі з різними аудиторіями як активістів, так і науковців, і викладачів. Ми плануємо продовжити цю традицію взаємодії. Вважаю, що роль суспільних наук – економіки, соціології, географії, політології тощо – є надзвичайно важлива. Вища школа формує світогляд людей, що ухвалюють рішення, і впливає на їх розумові й ідеологічні уподобання. Суспільні науки мають відкривати очі і серця молодих людей на всі аспекти соціальної несправедливості, авторитаризму, економічної експлуатації, несталості розвитку капіталістичного господарства, занепаду навколишнього природного середовища, расизму і ксенофобії, гендерної нерівності, нетерпимості щодо статевої орієнтації тощо.

- В роботах з цієї тематики часто трапляється концепт rescaling (scale) як один з ключових. Як би ви розкрили його значення? Які наслідки цієї зміни масштабу?

- Rescaling – це географічне поняття, що означає зміну масштабу, установлення нової градації суспільних процесів, нової ієрархії і шкали вимірювання впливу на життя людства різноманітних суспільних інститутів, господарських чинників, політичних акторів, а також навколишнього середовища загалом. «Зміна масштабів» нерозривно зв'язана з таким феноменом як глобалізація. Глобалізації означає (не більше і не менше ніж) збільшення обсягу, масштабу і швидкості суспільних і екологічних взаємодій.

Глобалізація функціонує в різних масштабах. За словами Еріка Свінгеду (Swyngedouw), глобалізація викликає зміни у відносинах між географічними масштабами, що призводять до нової «скалярної» міграції, особливо бідних верств населення. Пітер Тейлор (Taylor) стверджує, що, як правило, глобалізація напряму пов'язана з аргументом «зміни масштабу», оскільки під впливом глобалізації загальнодержавне, національне панування над суспільною практикою буквально розмивається або розсіюється вгору до усесвітнього масштабу, і вниз – до регіонального, міського та місцевого рівнів. Багато з науковців вважають, що глобалізація створює нову, топологічну та ієрархічну структуру економічного простору, яка істотно відрізняється від тої, що раніше домінувала у міжнародній системі на основі територіально організованих економік з високим рівнем державного регулювання. Але вплив глобалізації є неоднорідним і нерівномірним; вона зачіпає нас по-різному з огляду на місцеву специфіку.

- Мабуть, найпомітнішим проявом неолібералізму в пострадянських містах є агресивна приватизація та комерціалізація простору. Які особливості міського неолібералізму пострадянського зразка, чи відрізняється від західного варіанту і якщо так, то чим?

Різницю я бачу лише кількісну, але не якісну. Наприклад, вхід або вихід на центральні пішохідні вулиці в багатьох британських містах, де знаходиться більшість різних відомих магазинів одягу та дрібних крамниць, тепер проходить через приватні павільйони або торговельні центри, де приватна охорона може зупинити прохід будь-яких «неплатоспроможних» мешканців міста,

особливо бездомних, дітей та підлітків, що гуляють без батьків. Але все-таки правила архітектурної забудови та міського планування в Західній Європі створені з метою унеможливлення забудови «зеленої» смуги парків та скверів у межах міста. У посткомуністичних країнах розбудовують усе і всюди, де можна отримати прибуток, а міські органи влади виглядають безсилими перед великими забудовниками.

- У соціальних науках останнім часом стає помітним «просторовий поворот», «реванш простору над часом». Разом з тим, у літературі часто робиться наголос на просторовості неолібералізму (наприклад, ідеться про те, що неолібералізм «використовує простір як привілейований інструмент»). Чи є зв'язок? Яке місце фізичний простір міст займає у ваших дослідженнях?

Ви маєте абсолютну рацію! Взагалі, я змінив свою фахову спеціалізацію з міжнародних відносин та європейських досліджень на географію та географічну політекономію саме тому, що відчув нагальну потребу наситити свою науково-дослідницьку роботу просторовим змістом. Британська і загалом англосаксонська географічна наука ведуть перед у цьому плані поміж усіх інших суспільних наук. Хоча зараз помічається збільшення зацікавленості у «просторовому повороті» навіть серед академічних економістів, більшість з яких, за деяким винятком, взагалі ніколи не замислюються на тим, що суб'єкти господарської діяльності не існують в якомусь позапросторовому вакуумі, а знаходяться на конкретній території, у конкретному географічному місці.

Посилання

Birch, K., and Mykhnenko, V., 2009. 'Varieties of Neoliberalism? Restructuring in Large Industrially-dependent Regions across Western and Eastern Europe,' // Journal of Economic Geography, Vol. 9, No. 3 (May), pp.355-380.

Birch, K., and Mykhnenko, V. (eds), 2010. The Rise and Fall of Neoliberalism: The Collapse of an Economic Order? London & New York: Zed Books. Див. <http://www.zedbooks.co.uk/book.asp?bookdetail=4351>

Надруковано в: [Спільне: журнал соціальної критики. – 2010. – №2.](#) – С. 18-21.

Читайте також:

[Хто побудує ковчег? \(Майк Девіс\)](#)

[Стихійне засмічення у Києві: соціальний аспект проблеми \(Марина Шпікер, Валентин Дегтяр, Юлія Войтенко\)](#)

[Ліс за деревами. Рух “Зеленого фронту” від локального протесту до широкої платформи \(Олексій Ведров\)](#)

[2009: Львів як завдання. Портрет міста на початку неоліберальної епохи \(Юрій Грицина\)](#)

[Історична мить Контрактової \(Ксенія Дмитренко\)](#)

Примітки